

Ks. Marek STAROWIEYSKI

NOWE POLSKIE TEKSTY KU CZCI ŚW. TEKLI

Treść: 1. Modlitewnik z Wielogłowów; 2. Teksty o św. Tekli; 3. Tekla w *Dziejach Pawła i Tekli*; 4. Elementy fabularne w tekstach o św. Tekli w modlitewniku z Wielogłowów.

Słowa kluczowe: Tekla męczennica, modlitewnik z Wielogłowów, kult świętych.

Keywords: Tecla Martyr, Prayer book from Wielogłowy, Veneration of Saints.

1. Modlitewnik z Wielogłowów

Niewątpliwie ważnym wydarzeniem dla historii kultu świętych w Polsce XVIII w. jest opublikowanie zbioru modlitw do świętych zawartych w rękopisie modlitewnika znajdującego się w Archiwum Parafialnym w Wielogłowach koło Nowego Sącza przez ks. Janusza Królikowskiego, profesora Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie i Papieskiego Uniwersytetu Santa Croce w Rzymie¹.

Rękopis ten pochodzi z XIX w., ale zawiera teksty z XVIII, być może także z XVII w.² Teksty ułożone są według dat wspomnień świętych występujących w kalendarzu liturgicznym. Brak w nim początku i końca – zaczyna się od św. Antoniego Padewskiego (13 czerwca) a kończy się na św. Urszuli (21 października), ponadto brak kart w środku. Jest pisany wieloma rękami; modlitewnik ten był więc opracowywany przez zespół ludzi przez pewien okres czasu, prawdopodobnie związanych z jakimś bractwem religijnym.

Modlitewnik z Wielogłowów zawiera teksty przede wszystkim godzinek do Boga, Jego Osób, przymiotów Bożych, Aniołów i świętych oraz litanii, które stanowiły bardzo ważny element ówczesnej pobożności, ale także i inne teksty modlitewne, jak nowenny, koronki, pieśni i inne modlitwy. Podajemy je w kolejności występowania ich świąt w kalendarzu liturgicznym, a więc także kolejności, w jakiej ułożono je w modlitewniku. Dotyczą one:

św. Antoniego Padewskiego,
św. Jana Chrzciciela,
św. Aleksego,
św. Marii Magdaleny,

¹ J. KRÓLIKOWSKI, „Ku ratunkowi memu pokwap się”. *Godzinki i inne modlitwy do świętych w polskiej pobożności XVIII w.*, Tarnów: Biblos 2009, ss. 380, (Sądecka Góra Tabor III).

² Rękopis omawia we wstępie do wydania modlitewnika: J. KRÓLIKOWSKI, *dz. cyt.*, 11-13.

św. Anny Samotrzeciej, matki Panny Przenajświętszej, Niepokalanie Poczętej,
 św. Dominika, ojca i patriarchy Zakonu Kaznodziejskiego,
 św. Kajetana, wielkiego cudotwórcy zakonu kleryków pod regułą żyjących fundatora,
 św. Jacka, patrona Korony Polskiej i osobliwym ludzi utrapionych pocieszycielu,
 św. Augustyna, biskupa i doktora kościelnego,
 bł. Józefa Dezy z Kupertynu,
 św. Tekli, panny i męczennicy,
 św. Michała Archanioła,
 św. Aniołów Stróżów,
 św. Aniołów,
 św. ojca Franciszka Serafickiego,
 seraficznej panny św. Teresy,
 o św. Jana Kantego,
 św. Urszuli i jedenastu tysięcy dziewic męczenniczek i towarzyszek jej.

Zestaw tych imion pokazujących świętych, którzy prawdopodobnie byli szczególnie czczeni na Sądziecczyźnie w XVIII w. już sam sobie wart jest przebadania, jako że stanowi cenny przyczynek do kultu świętych nie tylko na Sądziecczyźnie, ale i w całej Polsce.

Implikacje teologiczne tego tekstu zwięźle omawia we wstępie wydawca modlitewnika³, choć po dokładniejszej analizie tekstów, szczególnie źródeł, trzeba będzie ten materiał na nowo przepracować.

2. Teksty o św. Tekli⁴

Nas interesuje szczególnie postać św. Tekli, „pierwszej męczennicy”, towarzyszkii św. Pawła, której dzieje podają epizody trzeci i czwarty apokryficznych *Dziejów św. Pawła*, utworu greckiego, pochodzącego z końca II w.; te dwa epizody dotyczące św. Tekli funkcjonowały także samodzielnie jako osobny utwór (*Dzieje Pawła i Tekli*)⁵. Modlitewnik z Wielogłowów zawiera teksty modlitewne, niemniej jednak modlitwy w nim zawarte odnoszą się i odwołują do konkretnych wydarzeń z życia św. Tekli, i to one właśnie nas interesują. Szczególnie liczne elementy fabularne z życia św. Tekli znajdują się w godzinkach, w litanii, w nowennie oraz w pieśni. Nie zajmujemy się natomiast wynikającymi z nich elementami teologicznymi i kultowymi.

Zbiór z Wielogłowów zawiera następujące teksty dotyczące św. Tekli⁶:

³ *Dz. cyt.*, 16-22.

⁴ Św. Tekla była popularna w staropolskiej literaturze polskiej, jak świadczy zestawienie tekstów drukowanych na jej temat, por. J. CZERNIATOWICZ, C. MAZUR, *Recepcja antyku chrześcijańskiego w Polsce. Materiały bibliograficzne*, t. I. XV-XVIII w., cz. 2. *Problemy doktrynalne i historia wczesnego chrześcijaństwa*, Lublin 1983, nr 344-364, ss. 57-59.

⁵ Przekład polski i opracowanie w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, red. M. STAROWIEYSKI, t. 2, *Apostołowie*, cz. 1, Kraków 2007, ss. 422-433, ss. 409-421. Tam dalsza literatura, tom 2, cz. 2, ss. 1254-1261. O św. Tekli: H. FROS, T. SOWA, *Księga imion i świętych*, t. 5, Kraków 2005, ss. 402n

⁶ *Dz. cyt.*, 236-259.

Godzinki o świętej Tekli, pannie i męczennicy. Tekst zaczynający się według typowego schematu godzinek od wezwania, po którym następują hymny pisane wierszem z właściwymi wersetami i modlitwami, a więc tekst wstępny, a po nim poszczególne „godziny”, a więc na laudesy, prymę, tercję, sekstę, nonę, nieszpory, kompletę oraz ofiarowanie Godzinek⁷. Tekst zawiera wiele danych z życia św. Tekli (s. 236-241).

Litanie do św. Tekli według normalnego schematu litanijnego: Kyrie elejson..., wezwania, Baranku Bożego... oraz dwie modlitwy i antyfona (s. 241-244).

Następują dwie modlitwy do św. Tekli (s. 244n).

Następna grupa pism ma niewiele wspólnego ze św. Teklą (s. 245-248). Są to: trzy ciekawe modlitwy z Pisma Świętego wyjęte, które podczas wojny zwykło się mówić (Est 13, 9-12, 15-17; 2 Krn 20, 6-12; 2 Krn 14,10);

Modlitwa Kościoła Bożego w jakimkolwiek utrpieniu;

Modlitwa do Pana Jezusa ukrzyżowanego;

Akty miłości boskiej św. Augustyna [Wyznania 10,27];

Akt świętego Ignacego [Loyoli];

Te Deum, laudamus;

Nowenna do św. Tekli, panny i męczenniczki; każdy z dziewięciu dni nowenny składa się z modlitwy, wierszowanego hymnu, Ojcze nasz, Zdrowaś i Chwała Ojcu i drugiej modlitwy, i na koniec nowenny jej poetyckie polecenie (s. 248-257);

Ostatnim utworem jest długa pieśń o św. Tekli, prawdopodobnie stanowiąca zakończenie nowenny (s. 257-259).

3. Tekla w *Dziejach Pawła i Tekli*

Ponieważ teksty modlitw odnoszą się do apokryficznej historii św. Tekli, bierzemy dane, które o Tekli podają, wspomniane już wyżej, greckie apokryficzne *Dzieje św. Pawła*.

Nim jednak przejdziemy do omówienia wiadomości zawartych w *Dziejach Pawła*, spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, kim była św. Tekla. Nie jesteśmy w stanie podać bliższych danych. Choć duża część danych zawartych w *Dziejach Pawła i Tekli* jest legendarna, to jednak Teklę należy uznać za postać historyczną. *Dzieje Pawła* napisał z miłości do św. Pawła jakiś nieznanymi prezbiter z obszaru Azji Mniejszej w II w. (a więc

⁷ Zwięzłe omówienie genezy godzinek i podstawowe pozycje bibliograficzne podaje autor opracowania we wstępie, ss. 5-13. Przyzwyczajeni do popularnych Godzinek o Najświętszej Maryi Pannie często nie zdajemy sobie sprawy z faktu, że w języku polskim istnieją dziesiątki innych Godzinek, poświęconych Bogu, Jego Osobom i przymiotom, Aniołom oraz innym świętym, często jeszcze dotąd nie wydanych. Do słusznych zresztą uwag Autora należałoby jednak, jak się wydaje, pośród wyliczonych na s. 9 pierwowzórów Godzinek, dodać poemat *Słowik* (Philomena) Jana Pechama, zmarłego w 1292 roku, który zawiera strukturę godzinową, a jest starszy od tekstów tam wyliczonych; jest to długi poemat o męce Pańskiej rozpisany na godziny; por. polski przekład pióra Lucjana Siemieńskiego: w: *Muza łacińska*, (Biblioteka Narodowa II, 255), Wrocław: Ossolineum 2007, 505-517. Zbiór Godzinek polskich, choć jeszcze nie wszystkich, wydał J. KOŁACZ, *Godzinki*, Kraków 2006.

w niecały wiek po jej śmierci, żyjący w kręgu działalności Tekli), za co został zdeponowany, jak podaje Tertulian pisarz przełomu II i III w.⁸ W każdym razie Tryfeina, postać występująca w utworze jest postacią historyczną. Wydaje się, że Tekla odgrywała dość ważną rolę w Kościele tamtejszym. Współczesne badania historyczne zwracają uwagę na rolę Tekli jako głosicielki Ewangelii, choć, co dobitnie podkreślał św. Paweł⁹, kobietom zasadniczo nie wolno było występować w starożytnym Kościele jako nauczycielki. Tekla jest jedną z licznych postaci kobiecych odgrywających dość ważną rolę w apokryficznych *Dziejach Apostolskich*. Tekla była bardzo popularna w świecie greckim, stąd liczne teksty greckie poświęcone „pierwszej męczennicy”¹⁰; mniejszą, choć znaczną popularnością, cieszyła się w świecie zachodnim¹¹.

Według apokryficznych *Dziejów Pawła*, przybywa on do Ikonium, i zamieszkuje w domu Onezyfora. W nim, po łamaniu chleba [sprawowaniu Eucharystii] wygłasza mowę zawierającą błogosławieństwa dotyczące wstrzeźliwych [czyli dziewic]. Temu przemówieniu przysłuchuje się Tekla z zachwytem i, widząc liczne dziewice i kobiety przystępujące do Pawła, zapragnęła także zostać jego uczennicą.

Zaalarmowana tym Teoklea, matka Tekli, zawiadamia jej narzeczonego, Tamyrisa. Opowiada mu o zgubnej działalności Pawła, który pociąga liczne niewiasty i dziewice z Ikonium, i o jego wpływie na Teklę. Tamarys idzie do Tekli, przemawia do niej czułymi słowami, ale ona milczy; podobnie zresztą reaguje na słowa matki. Wtedy Tamarys organizuje akcję przeciwko Pawłowi, w której uczestniczą zdradzieccy towarzysze św. Pawła, Demas i Hermagoras.

Paweł zostaje postawiony przed sądem prokuratora Kasteliana i oskarża Pawła, wspomagany przez Demasa i Hermogenesa; na ich zarzuty odpowiada Paweł, który zostaje skuty i odesłany do więzienia. Tam udaje się także Tekla i przekupiwszy strażników swoimi klejnotami, przybywa do Pawła i słucha jego nauk. W więzieniu znajdują ją Teoklea i Tamarys. Tekla i Paweł zostają postawieni przed prokonsulem, który chętnie słucha nauki Pawła. Wobec oskarżeń, także jej matki, która domaga się jej spalenia, prokonsul każe ubiczować i wypędzić Pawła, natomiast Teklę skazuje na śmierć przez spalenie.

Tekla idzie chętnie na śmierć, a wśród widzów dostrzega Pawła – to Pan, którzy przybrał jego kształty. Tekla idzie na stos z rękami wyciągniętymi na krzyż; gdy to widzi prokonsul, wybucha płaczem. Zostaje rozpalony wielki ogień, ale rozlegają się grzmoty i spada ulewa, która gasi płomień. Tekla zostaje uwolniona.

Paweł wraz z Onezyforem i jego rodziną w grobowcu otwartym modlą się i poszczą za ocalenie Tekli. Gdy nie mają już co jeść, Paweł zdejmuje tunikę i każe ją sprzedać; chłopiec, który kupuje chleb spotyka Teklę i prowadzi ją go grobowca. Gdy ona tam

⁸ *De baptismo* 17.

⁹ 1 Kor 14, 34.

¹⁰ Por. F. HALKIN, *Bibliotheca hagiographica Graeca*, Bruxelles 1957, i tegoż autora *Auctarium i Novum Auctarium*, Bruxelles 1969, 1984, nr 1710-1722 oraz *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*, Bruxellis 1910, nr 1152-1156.

¹¹ *Bibliotheca Hagiographica Latina*, Bruxellis 1898-1899 uzupełniona przez F. FROS, *Bibliotheca Hagiographica Latina... Novum Supplementum*, Bruxelles 1986, nr 8020-8025.

wchodzi, słyszy jak Paweł modli się o jej ocalenie. Wybucho wielka radość: Tekla postanawia pójść za Pawłem obciąwszy sobie włosy; prosi go także o pieczęć [chrzest], ale Paweł odpowiada, że musi się uzbroić w cierpliwość, bo otrzyma wodę [chrzest]. Na tym kończy się trzeci epizod *Dziejów Pawła* a pierwszy *Dziejów Pawła i Tekli*.

Drugi epizod *Dziejów Pawła i Tekli*, a czwarty *Dziejów Pawła*, opowiada o działalności Tekli w Antiochii Pizydyjskiej, gdzie Tekla udaje się z Pawłem. Tam zakochuje się w niej Aleksander, ale gdy zaczyna zachowywać się agresywnie względem Tekli, ona go znieważa i wystawia na pośmiewisko. Obrażony Aleksander udaje się z nią do prokonsula, który skazuje ją na pożarcie dzikim zwierzętom. Teklę bierze pod opiekę Tryfeina, ważna obywatelka Antiochii, nazywana „królową”, której umarła córka. Gdy Tekla zostaje rzucona dzikim zwierzętom, broni jej lwica.

Na następny dzień Tekla zostaje wyprowadzona do dzikich zwierząt, ale ciągle broni ją lwica. Tekla modli się z rozłożonymi ramionami a następnie rzuca się do dołu wypełnionego wodą, w którym pływały dzikie foki i chrzci się sama; foki wypływają martwe. Wyprowadzone dzikie zwierzęta nie chcą jej dotknąć, a gdy Aleksander każe przywiązać ją do dzikich byków, ogień pali więzy. Na to prokonsul sprowadza ją do siebie i pyta, kim jest; ona zaś mu odpowiada, że jest służebnicą Boga żywego i On jej daje siłę. Prokonsul oddaje Tekli szaty i uwalnia ją, ona zaś udaje się do Tryfeiny, która przyjmuje ją do swego domu.

Tekla dowiedziawszy się, że Paweł jest w Mirze udaje się do niego w męskim odzieniu i opowiada jemu i wszystkim zgromadzonym, co się wydarzyło w Antiochii i że ona wzięła kąpiel [chrzest]. Paweł zleca jej nauczanie¹², a ona udaje się do Ikonium: nie zastaje już przy życiu Tamarysa, natomiast głosi słowo Boże swojej matce. Z Ikonium udaje się do Seleucji, gdzie oświeciwszy wielu swoim słowem, umiera. Dodajmy, że istnieje kilka wersji śmierci Tekli.

Na jej grobie, w Seleucji Izaurijskiej, powstaje wielkie sanktuarium odwiedzane przez pielgrzymów już w IV w. Relikwie św. Tekli przewieziono w XIV w. z Armenii do Katalonii, gdzie znajdują się do dziś w katedrze w Tarragonie, jej poświęconej.

4. Elementy fabularne w tekstach o św. Tekli w modlitewniku z Wielogłowów

Spróbujmy teraz zestawzić elementy z życia Tekli, jakie znajdujemy w wymienionych wyżej utworach. Sporo danych przynoszą szczególnie godzinki, litania i nowenna oraz pieśń końcowa.

Według *godzinek*, które podają najwięcej faktów z życia Tekli, panińskiej korony ozdoby, pochodziła ona z Ikonii, z dostatniej rodziny, a narzeczonym jej był Tamirida [forma od Tamarys]. Porzuca jednak swój dom i fortunę dostatki na słowa Pawła. Oddaje swoje stroje strażnikowi więziennemu, by móc odwiedzić Pawła, i sprzedaje swoje dostatki, aby go żywić. Tamirida i matka odnajdują ją w więzieniu, gdy słucha Pawła: Tamirida bije Pawła, a matka Teklę bijąc przy nogach Pawła w prochu grzebie – (według *nowenny* matka jej urodę... w niwecz obróciła); wszyscy zaś wołają, że jest godna stosu. Gdy to na nic się zdaje doprowadzono ich do trybuna, Paweł został uwolniony a

¹² Wbrew 1 Kor 14, 34.

Tekla skazana na stopy ogniste. Chrystus jednak sprawia, że spada ulewa (katarakty dżdżyste) i gasi ogień, a Tekla widzi, jakby sam Paweł gasił płomienie.

Tekla więc jak drugi Feniks wychodzi z ognia i ubrawszy się w pielgrzymi strój idzie w świat głosić wiarę chrystusową. W Antiochii [Pizydyjskiej] Aleksandra ogarnia zaślepiona miłość ku niej, a Tekla, która ją odrzuca, otrzymuje laur zwycięstwa. Zostaje więc skazana na lwich zębów złości, a następnie wrzucają ją w dół pełen zjadliwych węzów, jaszczurek, żmii, gadzin szkodliwych (w nowennie: w okrutną kałużę), a następnie wydana jest dzikim wołom, ale wyzwala ją Bóg przez aniołów i stawia na wysokiej górze, gdzie przeżywszy dziewięćdziesiąt lat, zakończyła życie.

Kilka nowych elementów dodają inne utwory. Według nowenny Tekla prowadziła żywot czysty i przykładowy, stąd też zasłużyła jako pierwsza być nawrócona przez Pawła. Sprawiała cuda na poganach, np. leczyła ślepotę a także dawała łaski oświecenia. Żywiła Pawła przez trzy miesiące pobytu w Ikonium. Uwolniła od nieszczęść miasto Deliwanda [?]. Została wrzucona do dołu lwów, które się do niej łąsiły. Przywiązano ją do dzikich wołów puszczonej w wolne miejsce; od nich została uwolniona przy pomocy aniołów. Teklę często odwiedzał Chrystus, ale także od Przenajświętszej Matki Jego Maryi (natenczas jeszcze żyjącej) mile cieszona bywała.

Pieśń dodaje, że w osiemnastym roku życia została poślubiona Bogu; myli też Ateny z Antiochią (do Seleucji z Aten przeniesiona); wie ponadto o przeniesieniu relikwii św. Tekli do Tarragony.

Spróbujmy zestawzić teksty z modlitewnika oraz te z *Dziejów Pawła*.

Jak widać z zestawienia, autorzy tekstów modlitewnych, choć trzymają się w zasadniczych liniach fabuły *Dziejów Pawła i Tekli*, to jednak dodają nowe fakty, często wedle ówczesnych stereotypów hagiograficznych, bądź też fakty opuszczają, zmieniają, bądź po prostu dokonują zmian pomyłkowych. Nowymi faktami są np. utrzymywanie Pawła poprzez Teklę, pobicie jej przez matkę a Pawła przez Tamirida. Nowym jest także fakt gaszenia przez św. Pawła ognia stosu, wypuszczenie na nią byków, które uciekły na pustynię oraz wyzwolenie jej przez aniołów i dożycie na wysokiej górze wieku dziewięćdziesięciu lat, gdzie przebywała wraz z Tryfemą [taką formę podają polskie teksty]. Pomyślono także Ateny z Antiochią.

Żenującym fragmentem był dla ortodoksyjnych czytelników tekst o samoochrzczeniu się przez Teklę, który został zmieniony. Według nich więc nie rzuca się ona do dołu, ale tam zostaje wrzucona; podobnie jak foki zamieniono na bardziej znane zwierzęta: żmije, węże, jaszczurki itd.; jaskinia zaś, wedle modelu Księgi Daniela, staje się jaskinią lwów, które łąszą się do Tekli. Także zmiana odzienia na męskie Tekli mogła wywołać zgorzniecie, Tekla więc przywdziewa strój pielgrzymi. Ponadto w tych tekstach jest mowa o jej cudach i nie tylko o tych dokonanych po jej śmierci, ale także o tych spełnionych względem pogan. Pojawia się również miasto nie do zidentyfikowania o nazwie Deliwanda. Autorzy naszych tekstów wiedzą też o przeniesieniu relikwii do Tarragony.

Autor omawianej książki ks. J. Królikowski, stwierdza, że zrezygnował z odszukania źródeł ze względu na brak wystarczającego materiału porównawczego¹³, a więc

¹³ *Dz. cyt.*, 13.

opracowania pod względem źródłowym każdego tekstu z osobna. Wydaje się, że Autor ma rację. Jak widać z powyższego zestawienia, wprawdzie źródłem pierwotnym tu podanej legendy o św. Tekli są apokryficzne *Dzieje św. Pawła*, ale podane tu teksty na jej temat z pewnością jednak nie pochodzą bezpośrednio z apokryficznych *Dziejów Pawła*, tym bardziej, że nie były one jeszcze przełożone na język polski, ale z innych, pośrednich opracowań, stanowiących późniejsze, prawdopodobnie polskie, przepracowania treści tego apokryfu. By więc odnaleźć źródła tych utworów należałoby ich szukać w polskich opracowaniach na temat Tekli, zestawionych w cytowanym wyżej repertorium J. Czerniatowicz – C. Mazura, być może znajdzie się je tam, być może jednak trzeba będzie sięgnąć do tekstów łacińskich, zestawionych w cytowanych już *Bibliotheca Hagiographica Latina*, uzupełnionych przez *Bibliotheca Hagiographica Latina... Novum Supplementum*; nie wydaje się natomiast konieczne odnośnienie się, w wypadku naszego modlitewnika, do tekstów greckich czy orientalnych.

NUOVI TESTI POLACCHI IN ONORE DI S. TECLA

Riassunto

Don Janusz Królikowski, Professore della Pontificia Academia Teologica in Cracovia e della Pontificia Università Santa Croce in Roma, ha scoperto, nell'archivio parrocchiale in villaggio Wielogłowy, prope Nowy Sącz (Polonia) un libro di preghiere ai santi, scritto nell'inizio del XIX s., ma contenente un numero notevole di preghiere di vario tipo, provenienti dal secolo XVIII e forse anche del secolo XVII. Il libro è sistemato cronologicamente, secondo l'ordine di calendario liturgico, cominciando da San Antonio di Padova (13 giugno) fino a Santa Ursula (21 ottobre); l'inizio, la fine e alcune pagine del manoscritto mancano.

L'edizione di questo libro di devozione contenente una centinaia di preghiere ai santi ci offre una importante fonte per conoscere meglio la devozione popolare ai santi non soltanto in questa regione meridionale di Polonia, ma anche nell'insieme di Polonia di quest'epoca. Particolarmente importanti ed interessanti in questo libro sono vari tipi di così dette "godzinki" (lat. *horulae*) ai santi, tipo di preghiere molto diffuse nel settecento, e fin'oggi cantate in Polonia.

Nell'articolo presente l'autore analizza e compara i dati del celebre apocrifo *Atti di Paolo e Tecla* con quelli contenuti nelle preghiere di quel libro, dedicate a S. Tecla – santa molto popolare in Polonia in questo tempo. Dal fatto delle differenze tra ambedue testi si può concludere che l'autore [oppure autori] di queste preghiere non ha certamente conosciuto il celebre apocrifo (non ancora tradotto in polacco), ma si è appoggiato alle fonti intermedie di elaborazioni tardive probabilmente polacche (ma non si può escludere anche latine), degli *Atti di Paolo e Tecla*.